

УТОПИЧНИ БЪЛГАРИИ. ЛИТЕРАТУРНИ ПРОЕКТИ И ПОЛИТИКА

АВАНГАРДИЗЪМ И АНАРХИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 20-ТЕ ГОДИНИ НА 20. ВЕК. ЧАСТ 2. ГЕО МИЛЕВ И ГЕОРГИ ШЕЙТАНОВ

**Ива Анастасова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Сирма Данова (научен ръководител)**

Началото на 20-те години на 20. век са свързани с отмирането на символистичната поезика и идването на вълната от т.нар. „-изми“, с които е свързан междувоенният авангард у нас. Най-отчетливо присъствие бележат ямболските авангардисти около сп. „Кресчендо“, които поставят началото на дадаизма (като част от футуризма), и Гео Милев, който се счита за най-ярък представител на експресионизма (третият етап в модернизма на българската литература). Тези важни литературни и културни промени се случват на фона на големи политически новости, които бележат периода на 20-те: създадена е СССР след Октомврийската революция, слага се началото на фашизма, а в България този период е белязан от Септемврийското въстание от 1923 г. (бунтове на Българската комунистическа партия (БКП) за сваляне на режима под въздействието на Коминтерна) и атентата в църквата „Св. Неделя“ през 1925 г. (терористичен акт на Военната организация на БКП). В центъра на промените попадат две важни фигури – едната вече споменахме – Гео Милев, другата е журналистът и анархист Георги Шейтанов. Авангардизъм и анархизъм, слово и сила, литература и политика – две страни на една монета.

Георги Шейтанов – журналистът-анархист

Георги Василев Шейтанов е роден на 14 февруари 1896 г. в Ямбол – люлката на дадаизма, така че някак не е случайно, че той в края на живота си се насочва към подпомагане на литературната дейност, и по-точно излизането на сп. „Пламък“ с главен редактор Гео Милев. Произлиза от семейство, което се занимава с лозарство, земеделие и търговия. Майка му – Пена, предава хаджийството на мъжа си – Васил, и фамилията им става Хаджигеоргиеви. Името, с което е известен обаче, идва от история с прадядо му Георги, на когото е кръстен и който успява да укроти буен турски кон. Оттам получава псевдонима Шейтанов, тоест Дяволов. По-късно, когато преминава в нелегалност (и така до края на живота си), Шейтанов посещава Божи гроб и сам се шегува, че е първият Шейтан станал хаджия – Хаджи Дявол.

Още от прогимназията Георги проявявал изключително самолюбие. Сам учел френски и руски. Четял много – Ботев, руските класици Гогол и Толстой, Чехов, разбира се, Библията. Носел книги дори когато бягал нелегално в Балкана, понякога откъсвайки отделни части, за да не му тежат. Така младият Шейтанов оформя революционния си мироглед – от книгите, от подвизите на българските революционери, от събитията около Френската революция, Парижката комуна и т.н. Много скоро, през 1911-13 г., става част от клубовете на пропагандиращите леви идеи: тесните и широките социалисти, анархистите. Участва в подпалването на Ямболския съд през 1913 г. във връзка с унищожението на документи срещу другари революционери. Задържан е за първи път, бяга от затвора и повече не се връща към легален живот.

От 1913 г. нататък животът му протича в пътувания в чужбина и укриване от властта. Създава много връзки в българските емигрантски среди в Букурещ и Париж, но преди избухването на Първата световна война се връща в България. Заварва връща подготовка за включването на България на страната на Германия. Създава много нелегални групи в Хасково, Ямбол и Казанлък. Приписани са му убийства, които реално не е извършил заради антифашистката си дейност и е зорко търсен от властта, която в крайна сметка се разправя с него и цялата ни интелигенция по изключително жесток начин. Обвинен е в убийствата на стражари от Пловдивско, добива славата на терорист и е заключен в Пловдивския затвор. Неколкократно вдига бунтове там, а после и в Софийския централен затвор, откъдето планира и осъществява бягство с още свои другари през 1917 г. Следват нови пътувания до Румъния, след Владайските метежи отново се връща в България, занимава се с уреждането на „Работническа мисъл“ и „Пробуда“.

Къщата на семейството му става център на революционната подготовка. По това време (1919 г.) пътува предимно с Желю Грозев. Един ден решават да нападнат пощенската кола с намерение да се снабдят с въоръжение от откраднатите пари, но са заловени, откарани са в Ямболския, а оттам в Сливенския затвор. Следва поредното бягство. През следващите години създава анархистически организации за революционна дейност, запалва и жени по анархистическото дело. През '23 г. се случват т.нар. Ямболски събития, при които анархистическите групи се вдигат на бунтове заради постановление от правителството да се изземат всички оръжия от домовете на хората. Това, горчилката от Септемврийските бунтове, Владайските събития, Деветоюнският преварт карат Шейтанов да замине за София, решен да създаде някакъв вид организация срещу реакцията. Започва да се издава сп. „Пламък“, с което според Владимир Шейтанов се разпорежда Георги в сътрудничество с Гео Милев. Много е вероятно Шейтанов наистина да е спомоществователствал списанието, тъй като по неведоми пътища той снабдява Гео Милев с пари за начинанието, той е този, който на следващата година ще даде средства на Мила Милева, но ще е късно да спаси поета.

Анархизмът като философия и дело. Вижданията на Шейтанов

Както споменах вече, Шейтанов участва активно в културните среди, публикува в пресата, предимно в „Работническа мисъл“ и анархистическите издания по онова време. Публикации в български вестници и списания има дори когато се намира в нелегалност или в чужбина, толкова силно и безкомпромисно е било влиянието му, толкова силно уважението към него заради новаторските му възгледи и трезвите му оценки (което е някак странно, имайки предвид анархистическата идеология, която проповядва). В спомените за него няма човек, който да не твърди, че Шейтанов е бил човек на място, уверен и действащ – качества, които са будели доверие у неговите последователи и другари. В едно от своите писма, Мила Г. Милева, съпругата на Гео Милев, пише: „Още при първите посещения на Ш. У дома Гео остава очарован от него; и аз самата чувствах, че той излъчва някакво обаяние, на което никой не може да устои, и самият Гео силно се поддаде на него“¹. И още: „...аз ценях Г.Ш. като една изключителна личност, която блестеше с всестранна ерудиция и подчиняваща всеки дошъл в допир с него“ (Милева 2016: 137).

Анархизмът като идеология се корени в наличието на безвластническо общество, в което не съществува класово разделение. Естествено властта е държавата, буржоазията, за

която Шейтанов пише в писмо-апел „Писмо до анархистите“: „Буржоазията е „умен“ плебей. Нейният циганлък е „гениален“. Тя счита за подвиг да изяде братата си заедно с ризата. Тази тлъста госпожа с фалшиви диаманти на врата, тази сводница, която не се гнуса от занаята си – ето тази твар пролетариата ще трябва да изхвърли за ушите“ (Шейтанов 2016а: 19).

Идеолог, от когото се учи и Шейтанов, е Михаил Бакунин, който формулира постулатите на класическия анархизъм от 60-те и 70-те години на 19. век. Преди него анархизмът бива *анархоколективизъм* и *анархоиндивидуализъм*. Затова и във възгледите на Шейтанов сякаш откриваме и двете. От една страна, индивидуализмът, заради увлечението на „самотния борец“ (Добрев 1994:) (характеристика на другия негов „учител“ – Христо Ботев). В стихотворението „Странник“ лирическият Аз също много напомня Ботевия, макар че съдържа и нещо от символистичната поезика: *Той иде – беден(...)/ Той иде – светъл странник (...)//Във погледа му светъл светла е Голгота(...)//Метежни, метежно го следват тълпите(...)//В гласа му се носи гласът на тълпите*“ и т.н. Избраният, Христоподобният, повежда тълпите и ето тук се крие другата страна – колективизмът и вярата, че промяната ще настъпи само чрез революция, ако не на работническата класа, тоест пролетариата, то поне на селячеството. Шейтанов вижда у селяните онази необработена сила, която е репресирана, поробвана и работеща за чуждото удобничество. В статията си „Селяните и анархизмът“, публикувана във в. „Анархист“, Шейтанов остро критикува *„лихварите, държавата, чорбаджиите“* (Шейтанов 2016б: 39), както и уж „селското“ правителство на Стамболийски, който *„в сдружение със селските чорбаджии обира трудещите се селяни не по-лошо от всички други правителства“* (Пак там, 39) Главните виновници за неотплатения селски труд са капиталистите и правителствата, тъй като всяко правителство „е узаконено готованство, узаконена кражба на чуждия труд“ (Пак там, 41). Изграждането на нова система, на онова светло бъдеще, към което се стремят не само анархистите, се корени според Шейтанов в стъпването върху стабилни морални устои, а те могат да бъдат поставени от самоусъвършенстващата се личност-странни-водител. В крайна сметка постановява идеала на анархистите: „Анархистите искат свободно трудово общество, общество без правителство и капиталисти, без съсловия, стоящи извън производството, без готованци-изведници“ (Пак там, 41).

„Пламяк“ и приятелството между Гео Милев и Георги Шейтанов

Списание „Пламяк“ излиза през 1924 г. и 1925 г. (само един брой). Побира поезия, проза, критика, автори портрети, рецензии, преводи на чуждестранна литература, а като оформление притежава винетки, изображения, илюстрации. Определено е като „Месечно списание за изкуство и култура“ и за известно време наистина излиза всеки месец. Шестата книжка обаче бива иззета от властта и списанието спира да се издава до ноември 1924 г., когато излиза книжка 7-8 за септември и октомври и 9-10 за ноември и декември. В първото двойно издание за първи път е публикувана поемата „Септември“, а Гео Милев пише от името на списанието „Полицейска критика“ във връзка с опита да се заглуши авторския глас и да се спре печатането на „Пламяк“ на основание ЗЗД – Закон за защита на държавата, приет от правителството на Александър Цанков и влязъл в сила на 23 януари 1924 г. Основа на Закона за защита на държавата става въведеният от Стамболийски „закон за разбойниците“, който постановява, че всеки „разбойник“, тоест неудобен на властта (напълно субективно, разбира се!), трябва да се предаде в срок от пет

дни, иначе всеки може да го убие, без да бъде подведен под наказателна отговорност. Под шапката на този закон влизат и анархистите, за което Никола Милев, един от основателите на партията „Народен сговор“, на своя лекция се изказва горе-долу по следния начин „Господа студенти – казал Милев от катедрата, - колеги! Анархистите у нас – казал, - знаете, са хора разбойници. А разбойниците – казал – следва да се избиват като бесни кучета!...“ (Карастоянов 2014: 261). През годините ЗЗД бива допълван няколко пъти, но в основата си остава репресивен закон. На негово основание „Пламяк“ е спрял от властта, а Гео Милев пратен на съд заради публикуването на поемата „Септември“. Самото списание е замислено като отговор на метежите от септември 1923 г. Съчетаващ социална и литературна критика, „Пламяк“ става арена както за промяна в естетическото мислене, така и за промяна в обществено отношение. Наред с художествените произведения срещаме и статии, обвързани с обществено-политическия живот, както се заявява и в първата книжка на списанието.

Георги Шейтанов също публикува там – няколко стихотворения, но предимно статии за изкуството и връзката между изкуството и обществото („Изкуството и човекът“ е първата му публикация в списанието в кн. 2 от 1924 г.), подписвайки се като Георги Василев или Георги Шейтан. Други негови подписи са Георг, Г.Ш., Г., В., Жорж Сатанин (правейки отлична закачка с фамилията си).

Допирните точки между Шейтанов и Гео Милев не са само по отношение на обвързаността им с „врявите на деня“ и тяхната културна нагласа. Те са налични по линия на връзката между идеите на анархизма и постулатите, които „Пламяк“ и Гео Милев като фигура в българската литература изобщо постановяват. Утопичността на масите, съставени от добре споена човешка работна ръка, е един от идеалите на това време, народът е главно действащо лице, в което са съсредоточени индивидуалните сили на съставлящите го части, но индивидуализмът като концепция е вече изместена, въпреки че дава основа на анархизма. Може би тук са се разминавали в някакъв момент Гео Милев и Георги Шейтанов.

От днешна гледна точка, фигури като Шейтанов и Гео Милев са идеалисти. Вярата в светлото бъдеще чрез борба всъщност е вяра на повечето поети от Ботев насам (че и преди него). Като утописти са представени Георги Шейтанов и Гео Милев и в романа на Христо Карастоянов „Една и съща нощ“. Нерадостната спойка на тези две съдби е в техния трагичен край, който и до днес остава мътен и недоизказан, особено смъртта на Георги Шейтанов. И двамата загиват, заедно с каймака на интелигенцията, сред които са и Христо Ясенов и Йосиф Хербст. Убити са по особено жесток начин. Гео Милев е застрелян в тила и хвърлен в общ гроб. Тялото му е намерено и идентифицирано само заради наличието на изкуственото му око, което носи след като снаряд по време на войната отнася почти половината от главата му. За датата на смъртта на Шейтанов се сочи 2 юни 1925 г. Има няколко версии за мястото и начина, по който е извършена присъдата му. Едната гласи, че е застрелян на гара Белово, заедно с още 12-13 души от гвардейски офицери и войници. Хвърлени са в общ гроб, който е намерен през 1947 г., а трупът на Шейтанов е идентифициран по това, че е бил без глава, отделена вероятно по насилствен начин от тялото. Втората хипотеза е, че Шейтанов е отделен от групата и заведен в Горна Джумая от Йонко Вапцаров – бащата на Никола Вапцаров, където своеобразен съд, начело с Военната лига и Иван Михайлов, го убива заради профашистката му дейност, отрязва главата му и го заравя в Горноджумайско. Останалите версии говорят за това, че той е убит отделно в Горна Джумая, но е заровен с другите в Белово и т.н. Факт е, че истината

така и не става ясна, откритите останки на обезглавеното тяло на Шейтанов от общия гроб в Белово, биват погребани тържествено и поставени за поклонение през декември 1947 г. в клуба на БКП. Никой обаче не се интересува от убийствата, никой не търси виновните за смъртта на едни от най-значимите личности за обществено-политическия и литературен живот през 20-те години на 20. век – Гео Милев и Георги Шейтанов.

Цитирана литература:

Милева 2016: Милева, М. Писмо на Мила Г. Милева. В: Шейтанов, Г. *Арена на духа: избрани творби*. Съст. Ч. Добрев. София, 2016.

Даскалов 1995: Даскалов, Д. *Анархизмът в България*. София, 1995.

Добрев 1994: Добрев, Ч. Вместо въведение. // Шейтанов, Г. *Анархизмът като философия и дело. Творчество. Биографични бележки. Спомени*. Съст. Шейтанов, В. Предг. Добрев, Ч. София, 1994.

Карастоянов 2014: Карастоянов, Хр. *Една и съща нощ*. Пловдив, 2014.

Кръстев 2019: Кръстев, К. *Спомени от културния живот между двете световни войни*. София, 2019.

Шейтанов 1994: Шейтанов, Г. *Анархизмът като философия и дело. Творчество. Биографични бележки. Спомени*. Съст. Шейтанов, В. Предг. Добрев, Ч. София, 1994.

Шейтанов 2016а: Шейтанов, Г. Писмо до анархистите. В: Шейтанов, Г. *Арена на духа: избрани творби*. Съст. Ч. Добрев. София, 2016.

Шейтанов 2016б: Шейтанов, Г. Селяните и анархизмът. В: Шейтанов, Г. *Арена на духа: избрани творби*. Съст. Ч. Добрев. София, 2016.